

TREFORT-KERT

Emlékhely –
személyes közelségben

Somogyi Krisztina

Az ELTE Bölcsészettudományi Kara 2014 elején meghívásos építészeti pályázatot hirdetett emlékmű tervezésére. A második világháború alatt megölt oktatóknak és hallgatóknak kívántak a Trefort-kertben emléket állítani. Ennek keresték méltó módját, helyét. A pályázaton az Építész Mester Egylet XXII. ciklusának hallgatói és mesterei vettek részt. A nyertes mű novemberre készült el. A Múzeum körút és Puskin utca közötti campus két téглаépületének fugáiba 1x1 centiméteres keresztmetszetű bronzrudak épültek be. A téglák közé besimuló, alig észrevehető, keskeny, de kétszáz méter hosszú bronzsávban az eddig előkerült 198 egykori egyetemi polgár neve és adatai szerepelnek. 6 milliméter magasságú, az emlékhelyhez tervezett Trefort Grotesk light betűből szedett nevek sorjáznak egymás után. Esetleges eloszlásban, homogén sűrűségben. Tapintható közelségben.

Gondolatban visszaporgetem a napokat: november 14-e van, kora délután. Elég sokan várakozunk az Astoriához közeli egyetemi épületek között. Hideg van, de nem esik az eső. A téгла épület fala előtt pár méterrel kordon feszül. Arra kéri a résztvevőket, tartsuk tiszteltben ezt a sávot, ne menjünk közelebb, amíg a beszédek elhangzanak. Én így emlékszem. Semmi pátosz, semmi heroikus narratíva. Beszélgetve várakozunk. Az emlékmű nem látszik. Hol lehet?

Aztán elindulunk az épület felé, egymás után mindannyian. Egészen közel lépünk a téglafalhoz és úgy mellmagasságban tűnik fel a fugák között a most még fényesen futó csík, rajta nevek, egymás után, feszesen, szikáran. A nevek után évszámok, néha egy-egy szó. Ezek a nevek már nem némák – instrukció szerint hangosan olvasunk. Követjük a fugát, a sarkokon átfordulunk, az Olasz Intézet hátsó falánál megakadunk, majd pár lépéssel arrébb folytatjuk a Pus-

TREFORT GROTESK
IS A UNICASE, —
— MONO-LINE,
CONDESED, SANS
SERIF, — TITLING
TYPEFACE —
DEVELOPED — FOR
A WW2 MONUMENT
AT ELTE, BUDAPEST
IN 2014. ¶

A Trefort Grotesk betű Polgárdi Ákos alkotása

kin utcáig. Végig. CNC technológiával mart apró betűkön át haladunk előre. Lineárisan, névről-névre, ismert és ismeretlen sorsokat megidézve. Az elején még lejjebb hajolunk, aztán kicsit feljebb, a végén már-már felfele nézünk. Nem a nevek horizontja mozdul el. Ez a sík állandó: senki sincs lejjebb vagy feljebb. A terepszint változik. A mi nézőpontunk.

A közös térben elhangzó felolvasás során hamar érthető, hogy az emlékmű átadása nem felavatással, hanem beavatással történik. Nem részvét van, hanem részvétel. Az emlékezés nem magasztos ünnep, hanem személyes kérdés. Mondjuk úgy, belső munka. Ehhez pedig közel kell menni. Közel a helyhez, a tervezett alkotáshoz, a bronzcsíkhöz, a nevekhez, mögötte sorsokhoz, és közel a felejtés és az emlékezés zavarba ejtő kérdésköréhez.

A kiíró szándékai felől közelítve

A Trefort-kerti emlékművet a személyes élmény felől a legkönnyebb megfogalmazni. A kialakított helyzetnek ez a közvetlen értelmezhetősége egészen különleges sajátosság. Merthogy a nemzeti traumákat ábrázoló szimbolikus, heroikus avagy absztrakt emlékművek láttán gyakran éppen hogy zavarba jön az ember: keresgéli magában az értelmezési lehetőségeket, ingadozik a szimbolikus kép és az ábrázolt figura között, jelentés-zavartan álldogál, gondolkodik, értékel. De távol marad. György Péter esztéta, médiakutató, egyetemi tanár, az emlékhely létrehozásának egyik kezdeményezője így fogalmazta meg szándékukat: „Az a benyomásom, hogy az elmúlt évtizedekben a 19. századi emlékmű-szobrászat

A piros vonal az emlékmű kiterjedését jelöli az ELTE campusában

teljesen muzealizálódott és inadekvát lett, bizonyos értelemben halott műfaj, amely az átadás után láthatatlanná válik. Városi terekben csak olyan jó emlékműveket láttam, amelyek építészeti értelemben megfogalmazott finom mikrohisztóriai megoldások. Nem ismerek olyan nemzeti traumával foglalkozó emlékművet, amit egy hősi figura tudott volna képviselni. Ezért gondoltam fontosnak, hogy ne szobrászokkal beszéljünk, hanem építészekkel, akiknek a munkájában nincs figuratív, narratív elem. Hálával tartozunk az építészeknek az alkotásukért, mert a megvalósult emlékhellyel a személyességnek és a személytelenségnek egy intelligens és megkerülhetetlen megoldásához jutottunk hozzá.”

Az építészek közül viszont többen azt fogalmazták meg, hogy a kiíró gondolkodása és hozzáállása volt példaértékű. Olyan együttgondolkodás alakult ki, ami nemcsak a pályázati anyagok színvonalát emelte, hanem elősegítette, hogy a terv a megvalósulás folyamatában is gazdagodjon, lényegivé válhasson. Szabó Levente építész Jochen Gerz német képzőművész szavaival így fogalmazta ezt meg az emlékmű átadását kísérő kétnapos konferencián. „Az emlékművek mindig megbízásra készülő munkák. Abból kell kiindulni, hogy egy munka nem lehet jobb, mint maga a megbízás.” A Trefort-kerti emlékhely kapcsán a résztvevők így vagy úgy a dialógus fontosságáról szóltak: az átadás idején tartott konferencia, a folyamatos gyűjtés és az eredmények honlapon való megjelentetése, a kommunikáció vágya, a kert nyitottsága, de a mű befogadásának feltételezett folyamata is a párbeszéd szituáció lényegi voltát sugallja.

A tervezés irányából

A nyertes pályázatot készítő építészeket (Bujdosó Ildikó, Fajcsák Dénes, Lukács Eszter, Szigeti Nóra és mester tanáraik Róth János és Szabó Levente) alapvetően két kérdéskör foglalkoztatta, a szándék pontos értelmezése, tehát magának a műemlékállításnak a problematikája, és egészen konkrétan annak értelmezése, hogy mit jelent hét évtized elteltével az ELTE számára az emlékezés „térben és anyagban megfogalmazva”. A másik, érthető módon, az emlékmű helyére vonatkozott, a majdani befogadhatóság lehetőségét kereste. Pragmatikus kérdéseknek tűnnek, amelyek zavarba ejtő gondolatokhoz vezetnek. Így például: Budapest sűrű hely az emlékezés szempontjából. A kiemelkedő embereket és eseményeket utcanevek, emléktáblák és művek sokasága lenne hivatott megőrizni a kollektív emlékezet számára. Azonban az

Sarokhelyzet: az emlékműállítás kidomborodó tényei a fugában

Az emlékmű: egy vékony hosszú bronz csík csendben, két téglasor közé bújva

Nevek, évszámok, helyek – emberek, akik méltatlan módon elpusztultak

fotó: Polgárdi Ákos

átadás ünnepi pillanatain túllépve ezek észrevétlenek a hétköznapokban. Némák a jelek, ismeretlenek maradnak a jeles emberek.

Szintén elgondolkodtató, hogy a második világháborúban megölt emberekről hogyan emlékezzünk meg? A heroikus, patetikus hangvétel sehogyan sem egyeztethető össze a történelemmel: itt valami egészen más-sal kell szembesülni. Ismét visszautalva az építészek által többször is hivatkozott Jochen Gerz gondolatmenetére: „A James E. Young által ellenemlékműnek nevezett alkotások közös tulajdonsága, hogy csalódást keltenek. Vagyis a téma kelt csalódást, mert a mű nem a heroikus múltat jeleníti meg, hanem a negatív múltat; a csalódás pedig nemcsak az illúziók elvesztését jelenti, hanem a hazugságok széttépését, a csalás megszüntetését is. Mindez nem magasabb erők tevékenységének eredménye, hanem szemmagasságból indul,

tőled és tőlem.” A Trefort-kerti emlékműre egyértelműen vonatkozatható ez a gondolat.

Zavarba ejtő maga az a felejtés is, amely a téma kapcsán az elmúlt évtizedeket jellemezte. Az ELTE-n elindított kutatás nehézsége is abban áll, hogy egyrészt küzdelmes megtalálni az adatokat, összegyűjteni a neveket, azonosítani a dátumokat, másrészt komoly munka végiggondolni, hogy az egyetem identitásában mit jelent ez a trauma.

A helyszínen körülnézve

Az építészeti feladatoknak sajátjuk, hogy nagyon különböző szándékokat, gondolatokat és léptékeket kell együtt kezelni, gyakran a nehézségeket előlőnyé formálni. A Trefort-kertben a problémát rögtön a tér adottságainak azonosítása okozta. Áthaladásra, közlekedésre és – mondjuk ki – parkolásra szánt területről beszélünk, sokkal inkább

mozgalmas városi helyszín ez, mintsem a név sugallta (szakrális) kert. Tapasztalás, hogy a korábban ott elhelyezett számos szobor és emléktábla sem szólítja meg az egyetemi hallgatóságot. Mit érdemes tenni egy ilyen helyzetben? „Olyan emlékműnek van esélye, amely egyszerre válik e környezet észrevétlen részévé, és válhat drámai erőtű jelévé – függően a befogadói nyitottságtól” – összegezték elemzésüket a tervezők. A megoldást tehát nem az emlékhely megjelenésének felnagyításában találták meg, hanem éppen ellenkezőleg, a befogadó érzékenyítése, bevonódása lett a cél. Az építészek kulcsszava „a lépték lett, hiszen a kert jelentős kiterjedésű, a megjelölésnek ugyanakkor az egészre kellett vonatkoznia. Jeliünk ezért lett egyszerre hatalmas, és szinte lehetetlenül kicsiny. Egyszerre totális és ugyanakkor szinte észrevehetetlen beavatkozás a Trefort-kertben. Reményeink szerint képes tárgyiasítani az egyetem történetének e korszakhoz kötődő unikális és drámai veszteségét, de nem helyezi azt a mai egyetemi polgárok hétköznapjainak fókuszába. Lehetővé teszi a távolmaradást (ekkor alig észrevehető csík marad a falakon), de a közelhajlást, a megértést, az emlékezést is (ekkor a kiolvasható nevek, adatok tömegessége és a teljes kerttel behálózó térbelisége minden jelnél, további kifejezésnél közvetlenebb kapcsolatot teremthet az áldozatok emlékével)”.

Olvasható közelségből

A minimálisnak tűnő téri beavatkozás, a végeredmény egyszerűsége ne tévessen meg senkit. A kevés eszközzel elmondott gondolat csak sűrítés, pontos, sallangmentes megfogalmazás következtében válik befogadhatóvá. A bronz anyagának, a sáv magasságának, a felkerülő felirat szavainak a megválasztása, a sorrendiség problematikája, vagy a tipográfia egy közösségi gondolkodás eredménye, amelyben az építészeken kívül a megbízó, az ELTE kutatócsoportja, Polgárdi Ákos grafikus-tipográfus és a kivitelezés során Albert Farkas szobrászművész, Albert Tamás és Kristóf vettek részt.

Megjelenésében hangsúlyos szerep jut a betűnek. Az olvashatóságnak kiemelt a fontossága – nem könnyű feladat ez ott. A betűnek azonban a stílusos megformáltsága is jelentéseket hordoz. A tervező örömteli módon ellépett az emlékművekre jellemző tipográfiai sztereotípiától, azaz a betű sem historizál, nem talpas antikva, hanem a modernizmus korszakára jellemző groteszk, de mai testben. A design ezáltal mindkét idő-síkra utal. Bár a tervezés legkisebb léptéke a

tipográfiai szint, de legalább olyan meghatározó design döntés, mint az emlékmű téri meghatározása vagy az anyag megválasztása. Polgárdi Ákos tervezőgrafikus a team részeként jutott el a végleges megoldásig.

A számítógépes programok által felkínált betűtípusok sokaságát természetes adottságként fogadó olvasó számára talán kevésbé érthető, hogy a betűtervezés miatt igényel hosszú hónapokat (éveket is akár), de a kortárs tipográfiában jártas szakértő számára a feladat komplexitása és az idő rövidege nem szorul magyarázatra. „Elégé világos kritériumaink voltak, speciális helyzetről van itt szó. Mivel nem sík felületre kellett tervezni, inkább a klasszikus kőfaragáshoz állt közel a feladat. A fémbe való bevésés jellegzetes problémákkal állított minket szembe. Nincsenek kisbetűk a karakterkészletben, mert homogén betűképet kívántunk létrehozni. Stencilesített betűt választottam, hogy minél kevesebb szárkapcsolódás legyen, azaz ne süljön be a betű, tehát ne jöjjön létre olyan hangsúlyos szürke folt, amely felbolygatná a betű arányrendszerét. Fontos, hogy ez egy monoline betű, azaz a vonalvastagság egyforma, bárhol is metszük el a betűtestet, ami még a geometrikus groteszk betűk esetében sem mindig jellemző. A betűszárak bizonyos karaktereknél szét vannak kissé húzva, ez is azt a célt szolgálja, hogy minél kisebbek legyenek a bezárt betűközökben a torzulások. Mindez azzal is összefügg, hogy elsőként be-

ütőszerszámokkal vittük volna fel a felületre a szöveget, de nem voltak szépek a próbadarabok. Számos kísérlet után a CNC-marás technológiája bizonyult meggyőzőnek, ezzel tudtuk megoldani a 6 mm magasságú 0.8 mm vonalvastagságú betűk bronz felületen történő előállítását.”

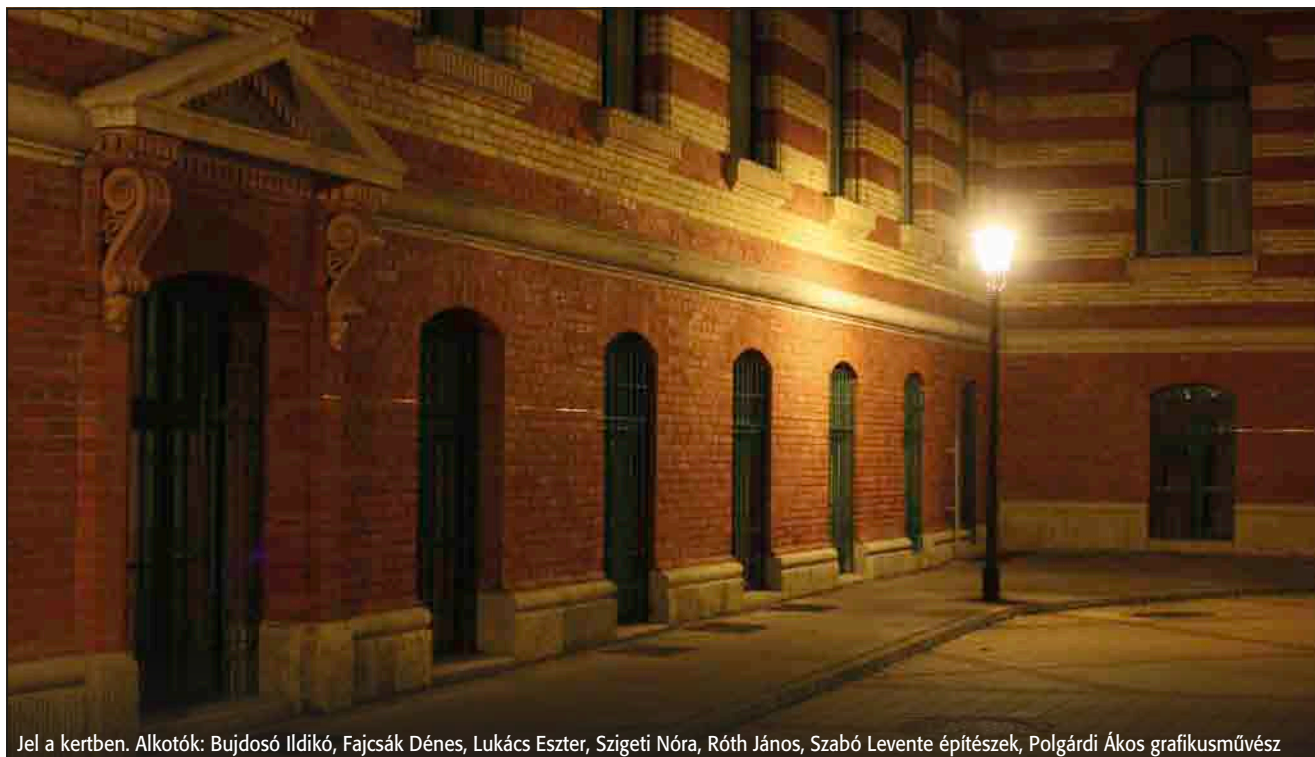
Az alkotás szellemének lényege jól megérthető a körüli épület belső sarkára került feliratból. Ott, az átfordulásnál ugyanis a fuga belső, habarcs-síkjáról kissé kijebb, a téglá sájkába kerül át, a betű pedig a véset helyett domborúvá válik. A bronzcsík mellett

haladó ember figyelme akkora már hozzá szokik a konzekvens vizuális nyelvhez, minden apró változás feltűnik, jelentést érezni benne. Nem véletlenül. A művet definiáló, az értelmezést segítő egyszerű mondat magyarul, angolul és Braille-írással jelenik meg. „Az egyetem mindazon polgárai emlékére, akik a zsidótörvények, a vészkorszak, a második világháború áldozataul estek. ELTE, 2014”

Rövid, tényszerű állítás. Az emlékművet létrehozók szerint nem volt könnyű megfogalmazni. Értelmezhetjük ezt tágabban is: hetven év kellett hozzá. ●

A bronz csík mostanság még sárgán világít, kiviláglik, esti fényben

Jel a kertben. Alkotók: Bujdosó Ildikó, Fajcsák Dénes, Lukács Eszter, Szigeti Nóra, Róth János, Szabó Levente építészek, Polgárdi Ákos grafikuművész

fotó: Farkas Albert